

УДК 711.314

Соснова Н.С.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН НА МІСТОБУДІВНІ ПРОЦЕСИ

*«Успішне місто - те, яке встигає
адаптуватися до соціальних
змін, нових технологій, нових
типів бізнесу, індустрії»*

Едуард Моро¹

Суспільно-господарська і політична діяльність в Україні спричинили інтенсивні зміни функціонально-просторової структури значних міст і їх приміських територій. Відсутність осмисленої соціально-територіальної політики вже привело до некерованої деформації міської структури, а містобудування перетворилося на один з потужних інструментів соціально-територіальної сегрегації населення.

Питання взаємозв'язку соціальних та архітектурно-містобудівних категорій, а також методика прикладних архітектурно-соціологічних досліджень викладені у книзі З.Яргіної та К.Хачатрянца. Практичні аспекти соціального планування житлових районів досліджував Р.Свенссон, Ю.Криворучко, О.Чабанюк. В.Вагіним проведено аналіз сучасних міст на предмет взаємозв'язку політичної та містобудівної наук.

Метою даного дослідження є окреслення соціальних процесів, які прямо чи опосередковано впливають на якість міського середовища, спричиняють зміни у функціональній, планувальній чи просторовій структурі міста. Прикладом в розгляді взаємозв'язку соціальних і містобудівних процесів взято місто Львів.

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ. В цілому світі міста ростуть тривожними темпами. Мається на увазі збільшення міського населення і як наслідок, територіальний ріст, ущільнення міста, утвердження субурбій. Згідно досліджень Організації Об'єднаних Націй (*Департамент економічних і соціальних питань, Відділ Народонаселення*) частка населення, що проживає в містах неухильно зростатиме, особливо у розвинутих країнах. В Україні в 2000 р. частка міського населення складала 67,15%, в 2010 р. – 68,79 %, а до 2050 р. прогнозується ріст міського населення до 81,78%. Порівнюючи ці показники з сусідньою Польщею можна сказати, що дотепер наші країни мали приблизно однакові темпи збільшення відсотку міського населення, хоча в граничній даті

¹ провідний урбаніст агентства Dar Al-Handasah, займається проектами на території Близького Сходу і Північної Африки та проектуванням міст в Бейруті, Катарі і Арабських Еміратах

прогнозу Україна матиме вищий на 8 % показник міщан. У таких розвинутих європейських країнах, як Німеччина до 2050 р. частка міського населення складатиме 80,68%, Франція – 94,13 %, Нідерланди – 91,82%, Швейцарія – 83,33 %, Італія – 81,19% , Австрія – 80,68 %, а в країнах Південної і Центральної Азії міське і сільське населення розподілятиметься майже порівну – 56% і 44%. [4].

Статистичні дані стосовно прогнозованої частки міського і сільського населення в різних регіонах світу наглядно показують, що приріст міського населення в Європі пропорційний зменшенню сільського населення, а отже поповнення міст йде шляхом практично лише міграції, а не природного приросту з часткою міграції. В країнах Африки, Азії ріст населення відбувається більш збалансовано: міське населення зростає в основному за рахунок природного приросту, а не за рахунок скорочення частки тих, що живуть в сільській місцевості (згідно *опрацювання даних ООН*) .

Отже, в майбутньому в містах України житиме ще більша частка мешканців світогляд яких не формувалася в середовищі міста. Поняття міграції, як територіально-просторового феномену еволюціонувало і може розглядатися як чинник культурної асиміляції (етнічно-національні, лінгвістичні, культурні дифузії). Поповниться сегмент житла, що здається в найм та буде запотребованим найдешевше житло. Насьогодні такими у Львові є не райони висотної і панельної забудови, як це можна було б очікувати, а території змішаної промислово-житлової забудови. Райони радянських багатоповерхівок реабілітували себе за рахунок поєднання нормативної соціальної сфери – школи, дошкільні заклади, озеленення в радіусі доступності, та ринкової сфери обслуговування – густа мережа торгівлі від супермаркетів та базарів до нічних кіосків. Натомість північно-східний сектор Львова з чередуванням промислових територій та кварталів житлової забудови, що зводилися на початку ХХ ст. для робітників є найменш благополучним, про що свідчить статистика цін на житло. Століття для міста пройшло без змін у планувальній та просторовій структурі цілого сектору? Професором М.Габрелем ще кілька років тому було запропоновано кардинальну ідею реструктуризації північно-східного району міста через заміну домінуючого елементу території – залізничної дороги на швидкісну магістраль на естакаді. Це дало б можливість повноцінно обслуговувати дану територію і реабілітувати її в структурі Львова, а міграція стала б одним з каталізаторів економічного розвитку міста.

Міграційний потік є відображенням споживчих якостей середовища, а його інтенсивність запорукою інвестиційної привабливості території.

Якщо в роки, коли Україна входила у склад СРСР , напрям механічного руху (міграції) був із заходу на схід, то зараз вектор міграції прямо

протилежний. Міграційний поворот на захід відбувся у зв'язку зі зміною соціально-економічних умов епохи ринкових відносин. Геополітичне розташування Львівської області, як прикордонної, обумовлює притягання потоків як внутрішньодержавної так і міждержавної міграції.

Міські агломерації і центральні міста регіонів, що «приймають» міграційні потоки, в умовах активних ринкових відносин характеризуються посиленнями внутрішньосистемними зв'язками центробіжного спрямування. Потоки безповоротної і маятникової міграції окупують центральні міста, а за родом діяльності (занятості чи пошуку зайнятості, вирішення питань документів, дозволів – адміністративних питань) основний час перебувають в центральному районі міста.

Зростаюча ділова активність та урбаністичні тенденції стимулюють суперконцентрацію влади, капіталу, функцій обслуговування, місць прикладання праці, престижного житла в центрі крупного міста. Престижність адреси нерухомості домінує при виборі, що і пояснює причину зосередження в центрі міста офісів, банків, закладів обслуговування та торгівлі. В планувальній структурі міста формуються ареали розселення за соціально-майновою ознакою (престижні і непрестижні райони), що посилює соціальну стратифікацію населення. Приклад Франції з бунтом в мусульманських районах (масовим підпалом машин) може здатися тут недоречним, оскільки в Україні і для українців не побудовано достатньо житла, так що проблема геттоізації за ознакою раси чи віри в прямому сенсі нам поки не загрожує. Однак соціальне розшарування, що вже має стійку асоціацію з певною міською територією, є ознакою некерованості функціональної структури міста.

Функціональні переміщення соціально-майнових, конфесійних, професійних, вікових та ін. груп планувальним каркасом міста диференціюють його тканину і вузли на зони притягання і центри притягання. Структурний каркас містобудівного об'єкту формується силою притягання мас та векторами територіально-просторових зв'язків міських міграційних потоків. Стійкий розвиток території в умовах міграційного натиску, що керується потребою населення в одержанні зиску (виходячи з умов попиту і пропозиції на ринку праці, нерухомості, послуг) став містобудівельною задачею.

КОНФЛІКТ ЗВИЧНОГО І НОВОГО. Проведення SWOT-аналізу² дає можливість хоча б частково упередити можливі негативні наслідки дій міської влади в галузі містобудування та управління містом.

² аналіз в стратегічному плануванні, що полягає в розділенні чинників і явищ на чотири категорії: сильних (Strengths), слабких (Weaknesses) сторін проекту, можливостей (Opportunities), що відкриваються при його реалізації, та небезпек (Threats), пов'язаних з його здійсненням

Якщо дотепер тільки велася мова про Львів, як туристичне місто, то в останні два роки стала чітко помітною велика кількість туристів в центральній частині міста. Загальногазетні лозунги оптимістично твердять, про наповнення бюджету, проте позиція туристичного міста загрожує безліччю ускладнень для його жителів. Закордонний досвід показує, що поліпшення ситуації для міста в цілому і просування його на світовій арені не завжди покращують, а часом і погіршують становище малозабезпечених груп населення³.

Поверховою причиною того, що корінні мешканці центру покидають його є, звичайно, матеріальна зацікавленість. Проте глибшою причиною є дискомфорт перебування в міському середовищі – з одного боку, такому багато років знайомому, а з другого, вже «чужого», зміненого новими (численними і швидкозмінними) функціями, новою соціальною групою – туристами, новим (вищим, дорожчим) рівнем послуг. Мешканці центру не втратили батьківщини – частини міста, де звикли жити, але, по-суті, вже виведені за межі звичного співтовариства.

У плануванні і управлінні містом відсутні об'єктивні і потрібні (а не формальні) статистичні дані. Наприклад, скільки сімей живуть в центральній частині міста і як забезпечуються їх права (наприклад, право на спокій, без вуличних музикантів під вікнами), скільки мешканців міста і як довго працюють за кордоном, скільки циган проживає в місті, скільки студентів 1 вересня долучаються до корінного населення Львова і т.п. Окрім кількісної характеристики явища необхідно визначити якісну - зворотні зв'язки впливу вищеназваних процесів на функціонування міста.

ЗМІНА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ. Перехід містобудування в постіндустріальну епоху породив конфлікт культури нових соціальних пріоритетів, потреб населення і функціонально-просторової структури міста. Прикладом є дилема територій садових товариств. В сукупності це значні території, охоплені ні соціальним ні муніципальним контролем. Поокремо, це невеликі – 0,05-0,06 га - ділянки, в більшості приватизовані і юридично об'єднані у садові товариства. Лише невелика частка садово-городніх територій в доглянутому вигляді. Проблема у невідповідності сучасної зайнятості населення, кількості та якості проведення вільного від роботи часу, та й в цілому сучасних пріоритетів та життєвих цінностей до закладеної ще в 60-х роках функції садової ділянки. Вже давно не вирощують на цих ділянках овочі,

³ Реалізація нової економічної стратегії в Гамбурзі супроводжувалася значним зростанням цін на житло. До початку 90-х рр.. залишався високим - 12% - рівень безробіття. У цілому досить багате місто, з найбільш високою часткою мільйонерів в Німеччині (2 на 1000 мешканців) в буквальному сенсі слова містило (через соціальну допомогу) найбільшу для Німеччини частку малозабезпеченого населення - 105 на 1000 осіб [1].

щоб реально скоротити витрати на продукти. Натомість, з одержанням державного акту на право власності на земельну ділянку багато власників поновому оцінили наявність землі в межах міста і почали будівництво житла, не беручи до уваги цільове призначення ділянки. При спробі узаконити таке будівництво власники зіткнулися з проблемами, що є поза площиною вирішення лише містобудівельною документацією чи законодавчо. При приведенні до норм ДБН 360-92** існуючих вузьких проїздів від ділянок під червоні лінії житлових вулиць відходить до третини ділянки (в залежності від конфігурації і розміщення). «Порогом неподолання» стає як факт відчуження частини землі, так і те, що в одних власників вилучається більша частина землі, а в інших – менша. На цьому питанні несправедливості сусіди по дачах розварюються і справа зміни цільового призначення території садових товариств застряє. «Дилетантська» пропозиція об'єднати усі ділянки і порівну їх наділити насьогодні законодавчо не прописана. А виявляється, ще в сер.ХІХ ст. інженер Ільдефонсо Серда в книзі «Декілька слів жителям Барселони про розширення міста» розглянув кожну зі ситуацій, що можуть виникнути при зміні меж ділянки, у випадку переведення сільських ділянок в землі міста. Економічна стратегія, викладена в проекті, передбачала викуп землі муніципалітетом, з подальшим урегулюванням розмірів ділянок та забезпеченням їх комунікаціями та інфраструктурою. Урегульовані ділянки поверталися власникам з вирахуванням 10 %. Ці 10% компенсовувалися власникам збільшеною вартістю їх нової міської нерухомості [2]. З точки зору оцивілізування цих територій міська влада мала б бути зацікавленою у вирішенні функціонального використання земель садових товариств.

ЗМІНА СТРУКТУРИ ЗАНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ. Істотними є зміни в зайнятості населення, особливо в містах (країнах) так-званої «терціальної цивілізації» в котрій зайнятість населення в сфері послуг сягає 80 % (за Фоурастьє) [5]. Основною тенденцією в структурі зайнятості в світі є збільшення кількості зайнятих в обслуговуючих галузях за рахунок зменшення частки зайнятих у матеріальному виробництві. На зміну аграрній та індустріальній епох приходить постіндустріальна, яка характеризується постійним збільшенням ролі невиробничої сфери і перетворенням її в головну в світовій економіці. Кількість зайнятих у невиробничій сфері, особливо у торговельно-фінансовій, банківській та управлінській діяльності в країнах великої сімки сягає 70% (*Курс економічної та соціальної географії світу, 10-11 клас*). У 2009 році порівняно з попереднім роком випуск промислової продукції у Львівській області знизився на 20%. Зростання обсягів виробництва відбулося лише на підприємствах з виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів на 0,2% [3]. Наглядними є також показники одержаних

кредитів. Обсяги кредитування у річному обчисленні зменшилися у сільському господарстві — на -1.2% , будівництві — на -7.3% , водночас зросли у промисловості та торгівлі (на 0.3% та 2.0% відповідно) [6].

Такий перерозподіл сил на ринку праці безумовно вплинув на функціональну структуру міста – виробничі території зменшуються, натомість складські та торгові об'єкти потребують додаткових площ. Якщо функції зберігання товару можуть виконуватися в межах колишніх виробничих зон, то новофункціонуючі торгові об'єкти потребують як і цілісних значних територій (гуртівні, торгові мультибрендові комплекси) так і численних різновеликих площ дисперсного розміщення. У Львові, як одному з найбільш щільно забудованих міст, експансивна функція торгівлі може одержати необхідні території чи об'єкти лише шляхом витіснення інших функцій. І такою найменш захищеною виявилася рекреація міста, відкриті території. У невеликих скверах та на газонах центральної частини - вул.О.Герцена, вул.Шпитальна, пл.Різни - зводяться некапітальні споруди зі скла, металу, пластику. І виявилось, що від такого тимчасового будівництва естетика міста страждає значно більше: оголені торці житлових будинків в порушеній квартальній забудові ще більше виділяються позаду скляних і немасштабних до середовища кубів.

Зміна міського середовища для мешканців відбувається малопомітно – кожен день додається нове і стає звичним. Проте досить співставити сучасне фото і фото п'ятнадцятирічної давності будь-якої центральної вулиці, щоб побачити, наскільки інтенсивнішою стала щільність діяльності. За надзвичайно короткий термін був пройдений етап від первинного освоєння міського середовища через схему наметів, кіосків і дрібних крамничок до інтенсивного будівництва супермаркетів. Можна сказати класично – попит породжує пропозицію. Справді, згідно статево-вікової піраміди населення України на початок 2010 р. найбільша частка населення є у віці 25-52 роки, а це в люди з найвищою купівельною спроможністю. Вікова структура диктує напрямки перспективних сегментів ринку. Молоді люди характеризуються високим споживанням в сфері розваг, ресторанів швидкого харчування, одягу, музичної продукції і спортивного знаряддя. Велика чисельність споживачів середнього віку сприяє розвитку ринку нерухомості, ремонту та будівництва, одягу, побутової техніки. Згідно тієї ж «піраміди населення» дітей у віці 10 років зараз вдвічі менше ніж 25-літніх. Отже через 15 років потреба у вище перелічених товарах та послугах гіпотетично скоротиться вдвоє. Що тоді з нарощеними площами вищеперелічених функцій?

Негативним проявом стихії ринку є тенденція до перекосу в сервісній інфраструктурі на фоні зменшення житлового фонду в історичній частині (за

кордоном цю проблему окреслили терміном «бутафоризація» центру). Зміна цільового призначення приміщень на нежитлові, продаж комунальної власності, не прописані умови цільового використання об'єктів не дають можливості стратегічного керування функціональною структурою міста. Урбаністичної концепції центру не простежується, а продумане розпланування міста за часів Австрії та Польщі нівелюється перекриванням композиційних осей новобудовами. Впроваджуючи нові об'єкти в історичне середовище потрібно укріпляти цінні риси розпланування, забудови, урбаністичної композиції, масштабності. В сумі ці дії забезпечать збереження тотожності культурного краєвиду міста як його спадщини. Прикладом досконалої роботи є відбудова Варшави після війни. Наново були зведені цілі історичні ділянки, як наприклад Старе Місто. Реконструкція такого масштабу була виконана вперше в світі. Внесення центру Варшави у 80-х роках до ЮНЕСКО було нетиповим (80% відбудованого історичного міста) але заслуженим.

Висновки:

1. Збереження природних і культурних особливостей міського середовища та їх адаптація до суспільних змін забезпечать поняття ідентифікації міста.
2. Соціальні інновації в стратегічному плануванні полягають у формуванні нових якостей міського середовища, які є похідними нових мотивів діяльності основних груп населення.
3. В рамках містобудівної політики є відсутнім механізм регулювання внутрішнього міграційного напору (переміщення мотивованих груп), що веде до стихійного освоєння міського простору і центральної частини міста зокрема.

Література:

1. Власова Н.. Стратегическое планирование городского развития: теория и практика Научно-практ. ж-л "Управленческое консультирование". №3. - Санкт-Петербург, 1999. (носилення на М. Parkinson. *The Rise of the Entrepreneurial Europe city: Strategic Responses to Economic Changes in the 1980s. Ekistics* 350. September/October 1991,351, November/December 1991, p.299-307)
2. Глазычев В. Урбанистика. Часть 1. –М.: Європа, 2008.
3. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Льв.обл. – Львів, 2010.
4. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2010). World Urbanization Prospects : The 2009 Revision
5. Magdalena Cyrek. Kapitał ludzki w procesie serwicyzacji rozwoju społeczno-gospodarczego. Pl/ekonomia/Zeszyt6/26 –Rzeszow, 2005.
6. <http://galinfo.com.ua/news>

Аннотация

Социальные процессы прямо или косвенно влияют на качественные характеристики городской среды. Прирост населения, изменения в структуре населения города и в структуре его занятости влекут изменения в функциональной и пространственной структуре города.

Annotation

Social processes are are directly or indirectly affect the quality characteristics of the urban environment. Population growth, changes in the structure of the city population and in the structure of their employment, conduct changes in functional and spatial structure of the city.